

Л. Залізник, М. Бандрівський, М. Білик, Д. Ветров, А. Сорокун

ПАЛЕОЛІТИЧНА СТОЯНКА ЖУКІВ ІІІ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ

Стаття присвячена публікації матеріалів верхньопалеолітичної стоянки Жуків ІІІ на Тернопільщині та перспективам дослідження палеоліту регіону.

Ключові слова: фінальний палеоліт, крем'яний інвентар, стоянка, Подністер'я.

Однією з найвищих ландшафтних домінант Тернопільського плато є Бережанське горбогір'я, яке, будучи насичене великою кількістю річок і потоків, привертало до себе увагу поселенців різних епох (рис. 1). Особливо зручними для проживання були тераси річки Золотої Липи та її допливів. Важливе значення при давньому освоєнні вказаних теренів мали значні поклади високоякісного кременю, який тут виступає у верхніх шарах місцевої крейдової породи. Остання, в результаті ерозії ґрунтів та зсувів оголювалася, що значно полегшувало доступ давніх поселенців до цієї сировини. Власне, значна кількість таких відслонень вапняку з виходами крем'яних порід на поверхню простежуються у багатьох урочищах поблизу с. Жуків, що розташоване на відстані 8 км на північ від райцентру Бережани на Тернопільщині.

Історія дослідження. Пам'ятку Жуків ІІІ відкрив на початку 1990-х рр. уродженець с. Жуків Михайло Білик, який протягом багатьох років збирав підйомний матеріал на місці стоянки. Пам'ятка була введена в науковий обіг публікацією М. Білика, М. Пелешин та Р. Чайки (2000), в якій головна увага приділялася матеріалам висоцької культури, але згадувалося про значну кількість патинованого крем'яного матеріалу палеолітичного вигляду в оранці.

© Л. ЗАЛІЗНИК, М. БАНДРІВСЬКИЙ, М. БІЛИК,
Д. ВЕТРОВ, А. СОРОКУН, 2024

Влітку 2006 р. на пам'ятці Жуків ІІІ були проведені розкопки могильника висоцької археологічної культури Експедицією відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України під керівництвом М. Бандрівського. В процесі розкопок та досліджень наступних років було виявлено три культурні горизонти: пізньопалеолітичний, середньої бронзи (поховання комарівської культури), а також пізньої бронзи / початку доби раннього заліза — могильник висоцької культури. Повідомлення про палеолітичний горизонт на пам'ятці Жуків ІІІ було опубліковано в газеті «Експедиційні вісті», випуск якої було організовано під час проведення археологічних робіт (Бандрівський 2006). Більше інформації про палеолітичний матеріал з пам'ятки Жуків ІІІ містить стаття М. Бандрівського та М. Білика за 2018 р.

Частина зібраної М. Біликом на стоянці Жуків ІІІ колекції крем'яних виробів дивився знаний дослідник палеоліту Поділля та Подністер'я О. Ситник, який відніс її до пізньомолодовської культури і співставив з матеріалами шарів 1а та 2 стоянки Молодове V на Середньому Дністрі.

Пам'ятка Жуків ІІІ була внесена до реєстру пам'яток археології місцевого значення під охоронним номером 1925 (Наказ управління культури Тернопільської обласної державної адміністрації від 18.10.2005 № 112).

Географія та топографія пам'ятки. Село Жуків розташоване на заході Тернопільської обл., на берегах ріки Золота Липа, в місці злиття двох її рукавів — Золотої Липи Помор'янської (Східної) і Дунаєвської (Західної). Географічно с. Жуків знаходиться в межах Західно-Подільського горбогір'я, найвищої і най-

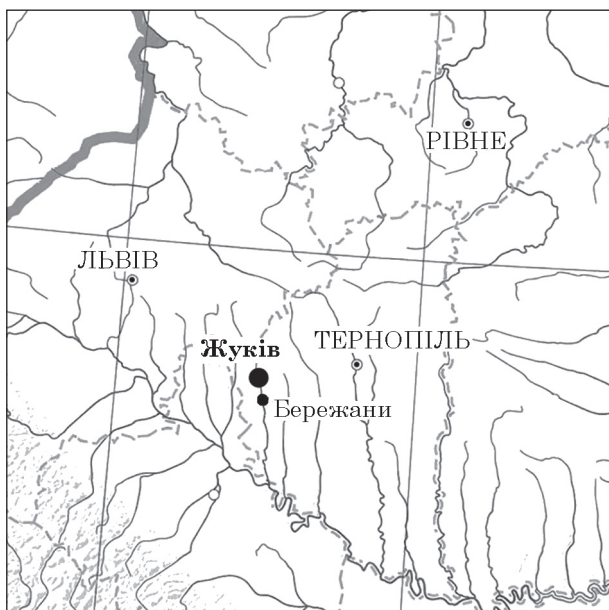

Рис. 1. Географічне розташування стоянки Жуків III на Тернопільщині

більш розчленованої частини Подільської височини (рис. 1, 3). Місцевість горбиста, порізана ярами, балками з крутими схилами, широкими річковими долинами. Висота горбів 60—100 м.

Пам'ятка Жуків III розташована в ур. Гук, на широкій вершині пагорба (відроги вододільного пасма) який піднімається над рівнем річкової долини на 45—55 м (рис. 2). Схили пагорба мають південно-західну, та північно-західну орієнтацію. Із західного боку схил крутий з відслоненнями крейдяної породи, яка містить крем'яні жовна і має назву Човб. Наприкінці XIX — початку XX ст. з цього схилу жителі села брали камінь (опоку) для будівництва, від чого схил в тому місці став ще крутішим (рис. 2). На початку 1980-х рр. схил засадили лісом. Нині зсувні процеси припинилися (рис. 3).

Більша частина урочища Гук являє собою розоране поле, оточене з трьох боків лісом. Підйомний матеріал збирався з поверхні орного поля (рис. 4). На відстані 800 м на схід від пам'ятки розташоване ще одне місцезнаход-

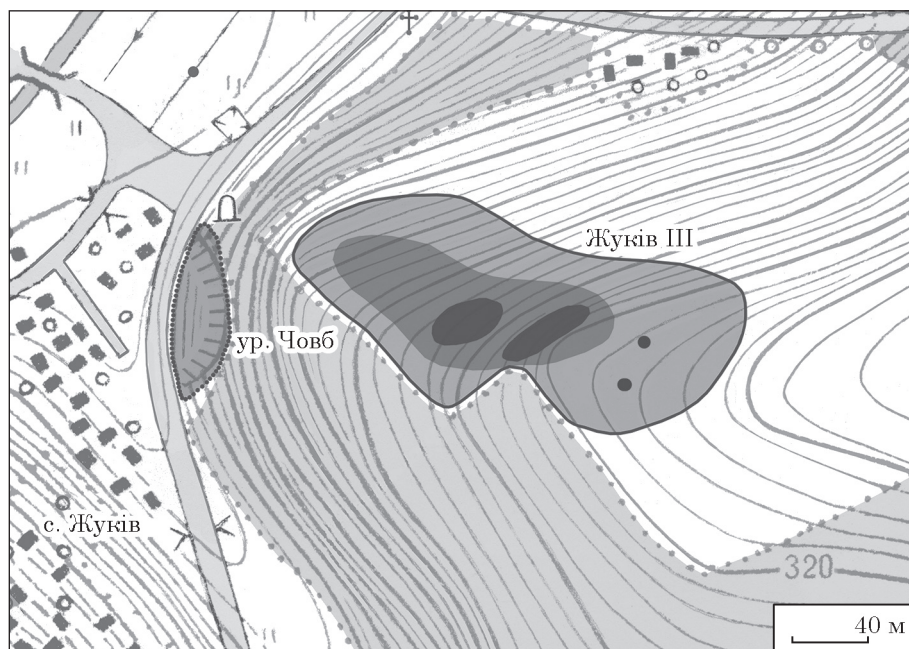

Рис. 2. Село Жуків з відслоненням крейди з жовнами кременю в урочищі Човб. Фото початку XX ст.

Рис. 3. Село Жуків з ур. Гук та стоянкою Жуків III на задньому плані

Рис. 4. План розташування пам'ятки Жуків III в ур. Гук

ження патинованих кременів палеолітичного вигляду Жуків XIII.

Крем'яний матеріал. Кремені зі слідами зумисного розколювання в ур. Гук поблизу с. Жуків залягали в орному шарі та на поверхні поля. Більшість артефактів вкриті рівномірною білою патиною. Деяко менша група знахідок несе на собі світлішу, сиво-блакитну патину. Неоднорідність патинізації крем'яних знахідок з ур. Гук, вірогідно, зумовлена різними умовами, в яких перебували ці артефакти. Кремені, що знаходилися в землі, як правило, менш патиновані ніж ті, що тривалий час перебували на поверхні під променями сонця.

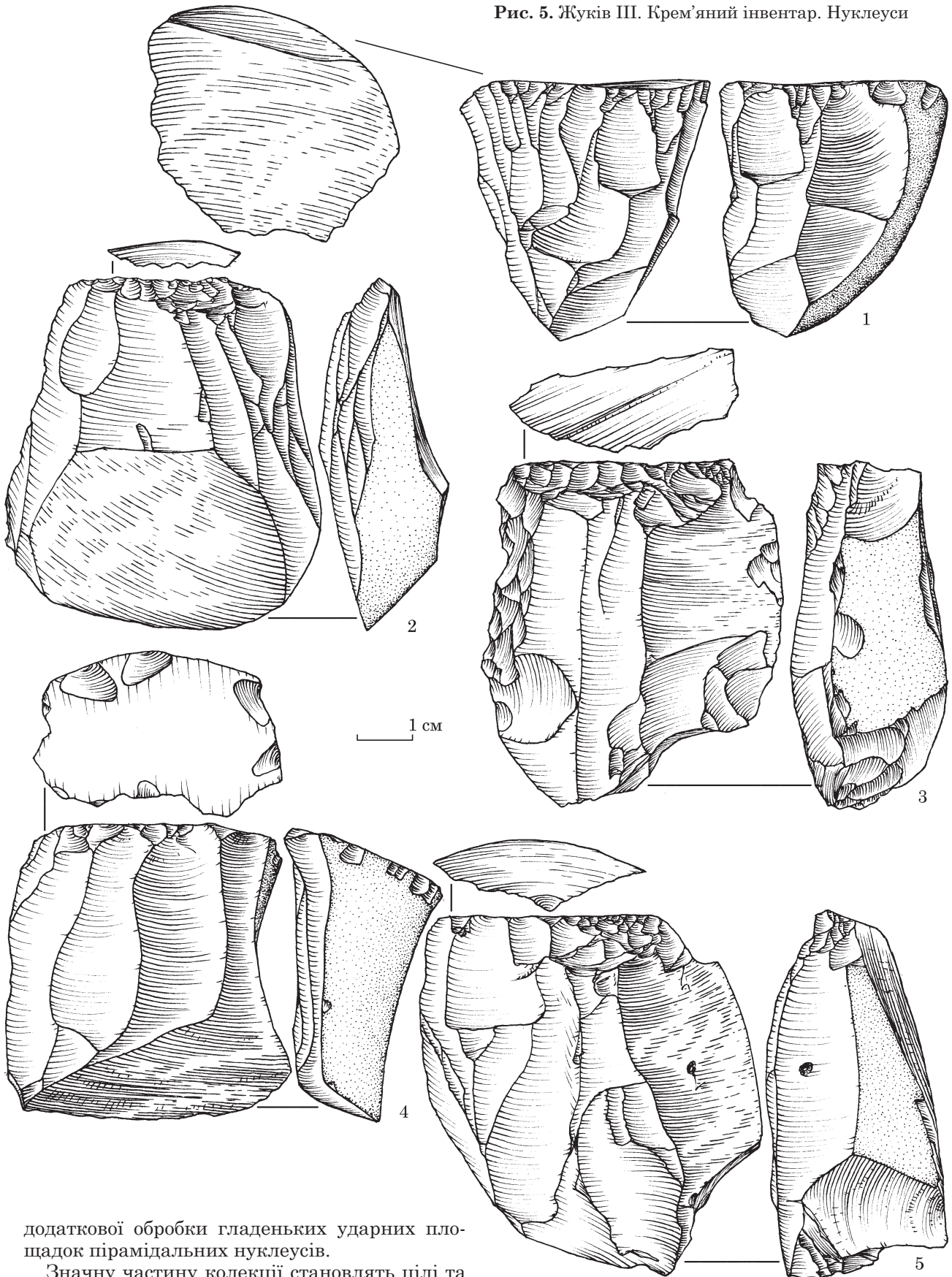
Представлена М. Біликом у відділ археології кам'яної доби Інституту археології НАНУ колекція крем'яних артефактів зі стоянки Жуків III налічує 1360 кременів, зокрема 70 знарядь з ретушшю (таблиця; рис. 5—8). Велика кількість нуклеусів та нуклеподібних уламків (65) та різноманітних сколів з них свідчить про інтенсивну обробку кременю на пам'ятці Жуків III. Очевидно останню слід вважати стоянкою-майстернею поблизу відслонення крем'яної сировини на краю тераси в ур. Човб (рис. 4). На пам'ятці простежено декілька скупчень кременю різної насиченості — можливо рештки різночасових майстерень з первинного розщеплення крем'яних жовен з родовища в урочищі Човб.

Серед нуклеусів виразними серіями представлені одноплощинні пірамідальні (рис. 5: 1; 6: 2; 8: 4) — 11 екз. та одноплощинні односторонні (рис. 5: 2—5) — 14. Одноплощинним ядрищам в колекції кількісно поступаються двоплощинні односторонні зустрічного зняття (рис. 6: 1, 3—6) — 10 екз. Багатоплощинних атипових ядрищ та нуклеподібних уламків знайдено 30. Звертає на себе увагу відсутність

Крем'яні вироби місцезнаходження Жуків III, урочище Гук

Знаряддя	N
Нуклеуси	
одноплощинні пірамідальні	8
одноплощинні пірамідальні атипові	3
одноплощинні односторонні	14
двоплощинні односторонні зустрічного зняття	10
багатоплощинні	4
уламки нуклеподібні та нуклеусів	26
Відходи виробництва	
відщепи та їх уламки	791
пластини, пластинчасті сколи та їх уламки	411
пластини, пластинчасті сколи та їх уламки з «губкою»	23
Вироби з вторинною обробкою та знаряддя	
відщепи з ретушшю та їх уламки	12
пластини, пластинчасті сколи з ретушшю та їх уламки	6
пластинка з притупленим і скошеним ретушшю краєм та тронкацією	1
проколка на пластині	1
Різці	
бічні ретушні на пластинах	4
бічні ретушні на пластинчастих відщепях	3
серединні	2
кутові на масивних пластинах	3
атипові на відщепях	4
Скребачки	
кінцеві на пластинах	15
кінцеві на відщепях	19
Загалом виробів	1360
Загалом виробів із вторинною обробкою	70

Рис. 5. Жуків III. Крем'яний інвентар. Нуклеуси

додаткової обробки гладеньких ударних площадок пірамідальних нуклеусів.

Значну частину колекції становлять цілі та фрагментовані ножеподібні пластини, які використовувалися в якості заготовок знярядь, які виготовлялися шляхом ретушування країв пластин.

Найчисленнішу групу знярядь колекції становлять скребачки (34 екз.; таблиця). Вони утворюють дві виразні групи: кінцеві на плас-

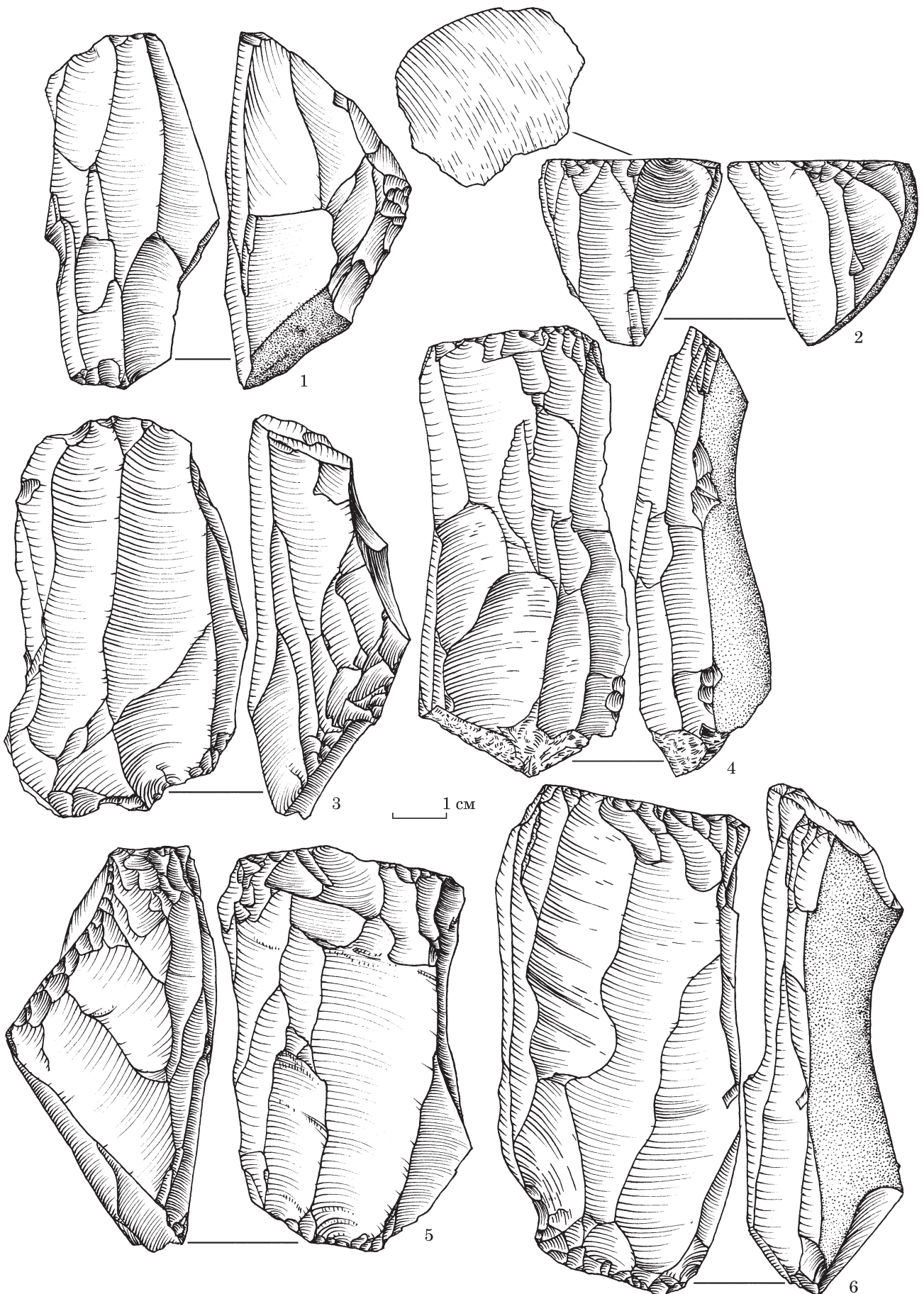

Рис. 6. Жуків Ш. Крем'яний інвентар. Нуклеуси

тинах та їх уламках (рис. 7: 4, 5, 7, 8, 12) та кінцеві на пластинчастих відщепках (рис. 7: 9—11, 13—24). Одна кінцева скребачка має виділений крутою ретушню черешок (рис. 7: 6).

Скребачкам удвічі поступаються за чисельністю різці, які переважно виготовлялися з уламків крупних пластин. Домінують різці бічні, ретушні (рис. 8: 1—3, 7—10) — 7 екз., менше кутових (рис. 8: 5, 6, 11) та серединних (рис. 8: 8) різців.

В крем'яному комплексі Жуків III представлені пластини та відщепи з ретушню та їх уламки, більшість яких вірогідно використовувалася в якості різальних знарядь.

На жаль, серед підйомного матеріалу зі стоянки-майстерні Жуків III не трапилося вкладених металевих озброєння (мікролітів), пов'язаних з палеолітичним комплексом. Мікроліти є найбільш діагностичними в культурно-хронологічному сенсі виробами крем'яних комплексів. Єдиний знайдений на пам'ятці мікроліт (рис. 7: 1), схоже, є пізнішою домішкою. Про це свідчить повна відсутність патини на його поверхні, досконала мікропластинчаста заготовка, виконана у пізній відтискній техніці й сама форма мікроліту, характерна для доби мезоліту чи навіть раннього неоліту.

Культурно-хронологічну характеристику крем'яних матеріалів стоянки-майстерні Жуків III означив за морфологією виробів та технологією обробки кременю О. Ситник, віднісши їх до пізнього етапу розвитку гравецької традиції Середнього та Верхнього Подністер'я. Виразний комплекс нуклеусів, скребачок, різців пам'ятки нагадує аналогічні вироби з верхніх шарів 1 та 1а стоянки Молодове V, які були віднесені дослідником багатшарової пам'ятки О. Чернишем до «молодовської фази мезоліту Прикарпаття, залишки якої трапляються у верхній частині лесоподібних суглинків доби дріасу III» Подністер'я (Черниш 1975, с. 132—133). У наш час ніхто не сумнівається, що «верхня частина лесоподібних суглинків доби дріасу III» Подністер'я, це геологічні горизонти фінального плейстоцену, тобто за археологічною періодизацією вони даються фінальним палеолітом, але не мезолітом. Однак О. Черниш вбачав у матеріалах верхніх шарів Молодове V зародки ранньомезолітичних технологій, хоча генетично пов'язував їх з попередніми палеолітичними горизонтами багатшарової пам'ятки. Людина свого часу О. Черниш користувався лексикою радянських палеолітиків 1950—70-х рр., які стояли на стадіальних позиціях розуміння історичних процесів і уникали таких новомодних на той час термінів як традиція чи культура в палеоліті. Пізніше культурне явище, відкрите, досліджене й описане О. Чернишем, «відкрили», спираючись на його матеріали й публікації, російські дослідники А. Рогачов та М. Анікович (1984, с. 174), назвавши його пізньомолодовською культурою (Залізняк 1998, с. 122—124).

У наш час подібні матеріали з верхніх шарів пам'яток молодовської культури Прикарпаття (верхні шари стоянок Молодове I та V, Оселівка I, Кормань IV, Атаки VI, Незвисько IX та Косоуци) співвідносяться з пізнім епігравецьким етапом розвитку гравецьких традицій на заході України і датовані 15—12 тис. р. тому (Залізняк 2005, с. 32—37).

До пізніх в межах верхнього палеоліту ознак комплексу Жуків III належать відносно невеликі розміри артефактів, характерний для епігравету набір нуклеусів, короткі кінцеві скребачки на пластинчастих відщепках, домінування бічних ретушних різців. На зв'язок крем'яного комплексу Жуків III з гравецькою культурною традицією вказує наявність пластин з «губкою». Остання являє собою мікроскопічний карниз відбивної площадки пластини, що нависає над відбивним горбком сколу. «Губка» вважається характерною ознакою використання м'якого, можливо кістяного відбійника, що характерно для гравецької традиції первинного розщеплення кременю.

На жаль, докладніша культурно-хронологічна ідентифікація крем'яного комплексу Жуків III через відсутність в ньому найбільш діагностичних виробів, перш за все мікролітів, поки що неможлива.

Скупчення палеолітичних стоянок поблизу с. Жуків. Крім стоянки-майстерні Жуків III в урочищі Гук в околицях с. Жуків та сусідніх сіл відомо ще декілька місцезнаходжень крем'яних артефактів верхньопалеолітичного вигляду, серед яких зустрічаються вироби більш раннього мустьєрського часу. Зокрема цікаве палеолітичне місцезнаходження Жуків XIII виявлено за 800 м на схід від стоянки-майстерні Жуків III на привершинній ділянці урочища «Лиса Гора», яка являє собою третю терасу старого річища Золотої Липи. Тут зібрано понад пів сотні предметів, з яких найбільше сколів і відщепів. Серед знайдених тут шести крем'яних знарядь привертає увагу скребло архаїчного типу з двосторонньою обробкою та крупною ретушню по округлому краю. Усі знахідки вкриті товстою білою кіркою з блискучим фарфоровим відливом, іноді, жовтуватого відтінку і часто зі слідами вивітрювання. Форми виробів, а також технічні особливості обробки кременю дають підстави припускати, що дані знахідки можуть вивитися набагато старшими від верхньопалеолітичних знахідок в урочищі «Гук» з місцезнаходження Жуків III. Тобто, стоянка первісних мисливців Жуків XIII в ур. Лиса Гора, вірогідно, є найстаршою з усіх відомих на даний час археологічних пам'яток околиць с. Жукова і може відноситися до мустьєрського часу (Бандрівський, Білик 2018).

Ще одна верхньопалеолітична пам'ятка — Жуків VII, виявлена на протилежному боці р. Золота Липа на верху третьої надзаплавної тераси в урочищах «Лісок» і «Рацівка» над спус-

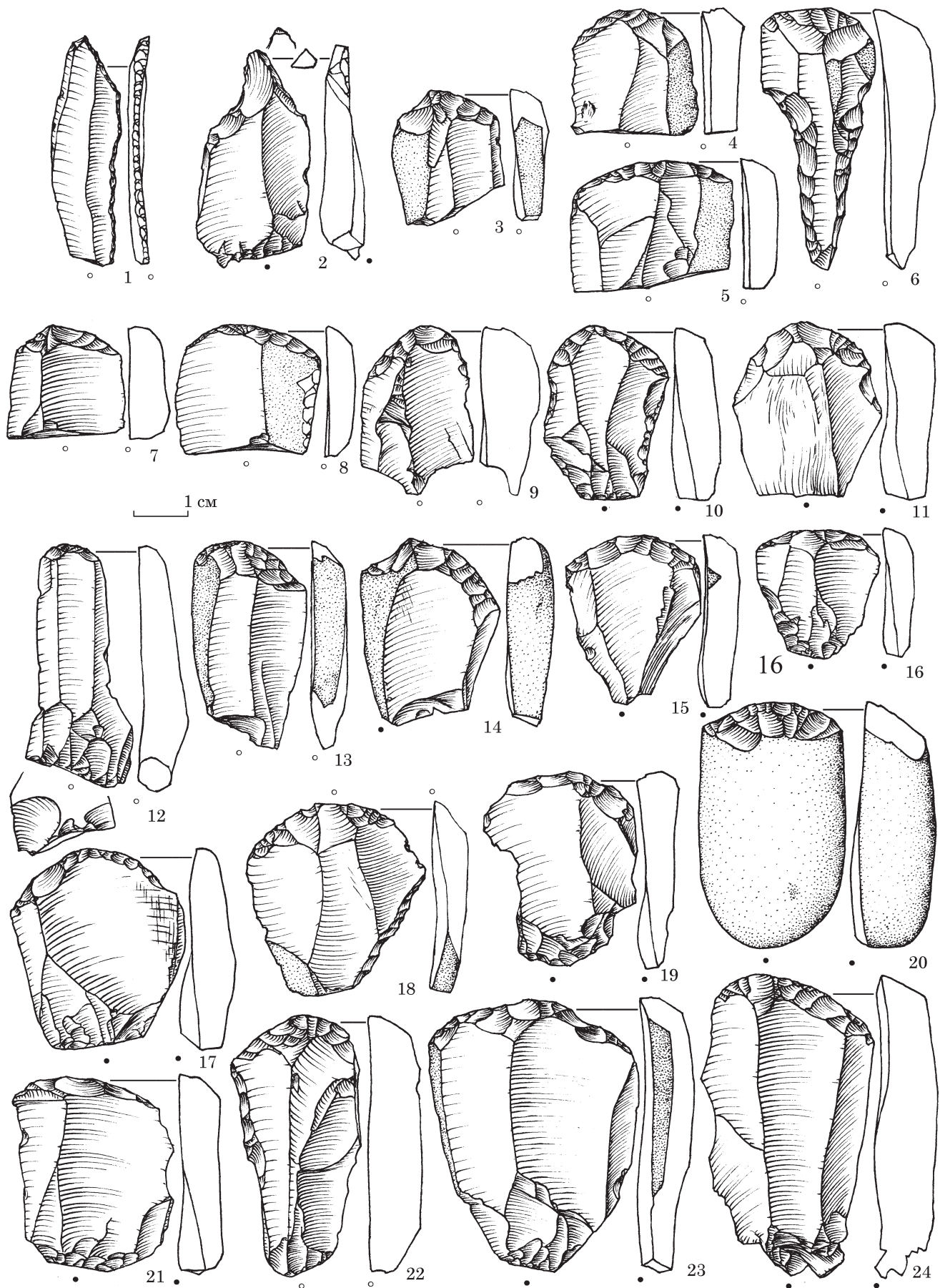

Рис. 7. Жуків III. Крем'яний інвентар: 1 — мікроліт; 2—24 — скребачки

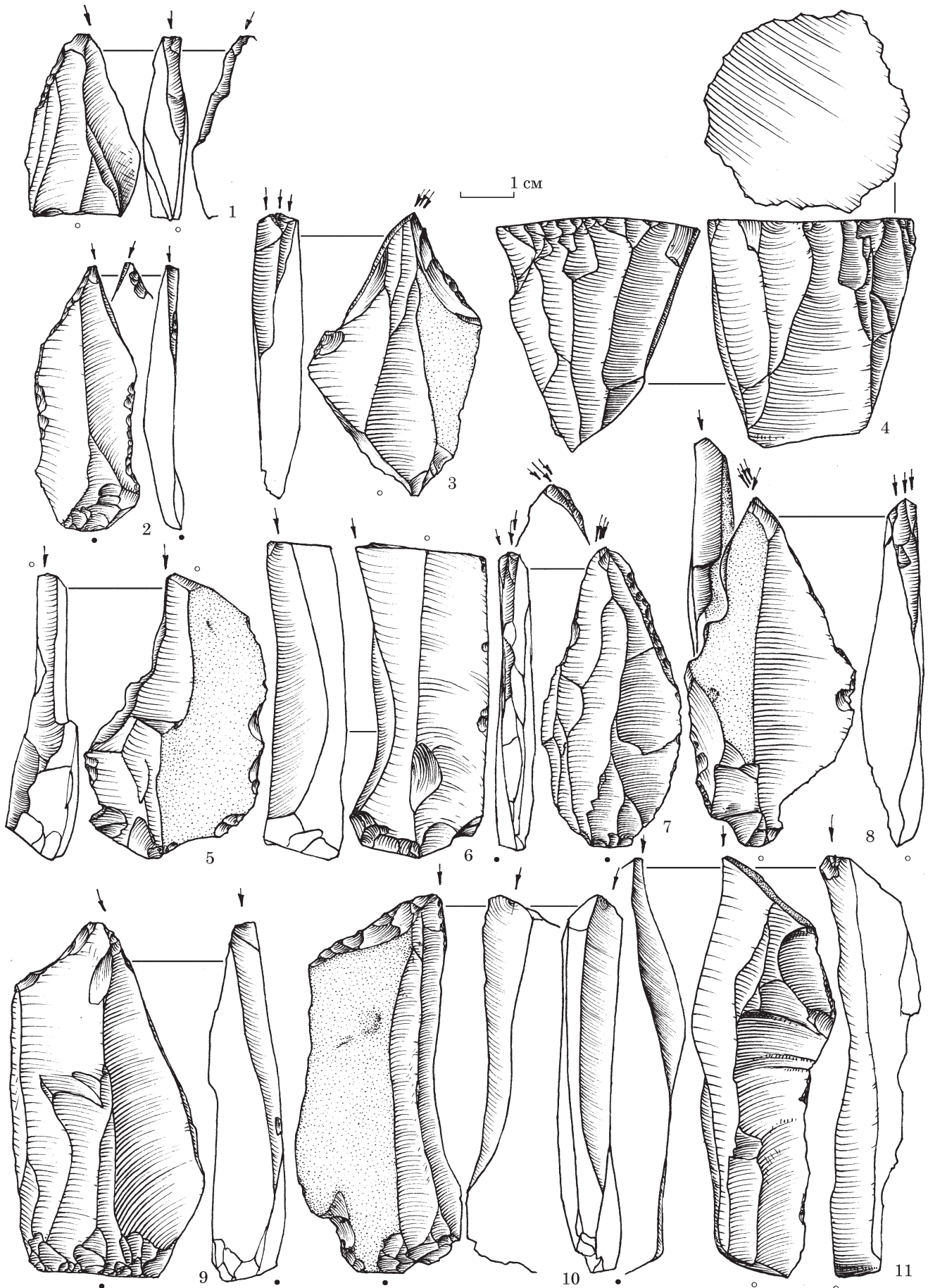

Рис. 8. Жуків III. Крем'яний інвентар: 1—3, 5—11 — різці; 4 — нуклеус

ком до гори Хім. З поверхні зораного поля в цьому місці зібрано значну колекцію крем'яних уламків зі слідами штучного сколювання, нуклеусів, відщепів, пластин та сколів, які вкриті блідоблакитною патиною. Окремі скребачки архаїчного вигляду та уламки пластин, які вкриті значно інтенсивнішою густою молочною патиною можуть свідчити про існування тут більш раннього палеолітичного горизонту.

Окрім згаданих пам'яток, поодинокі палеолітичні вироби та відходи їх виробництва знайдено поблизу Жукова в урочищах «Скорупіш», «Довга» та «Посіч». Загалом, на сьогоднішній день, в околицях Жукова локалізовано шість палеолітичних пам'яток. На двох з них, поряд з верхньопалеолітичним, знайдені матеріали мустьєрського часу.

Раніше невідомі палеолітичні місцезнаходження відкрито також в сусідніх з Жуковом селах Підлісне і Гиновичі, які локалізовано в урочищах «Дубрівка» (Підлісне I), «Залане» (Підлісне IV), «Івахова Гора» (Гиновичі I) та «Надставнича» (Гиновичі III).

Висновки. Молодовська культурна традиція Прикарпаття є локальним проявом граветського технокомплексу, що розвивався у верхньому палеоліті Європи від 30 до 12 тис. р. тому. Пізня епіграфетська фаза, до якої скоріш за все належить стоянка Жуків III датована 19—12 тис. р. тому.

Характерною ознакою усіх жуківських та сусідніх з ними пам'яток доби верхнього палеоліту є їхнє розташування на вершинах або привершинних ділянках надрічкових пагорбів (друга і третя тераси), що було зумовлене тодішніми кліматичними умовами (Бандрівський, Білик 2018).

Наприкінці ХХ ст. були розроблені моделі реконструкції способу життя та річних господарських циклів різних мисливських суспільств на основі не лише археологічних, але й етнографічних даних (Залізник 1991, с. 57—65; 1998, с. 60—111). Видається продуктивною спроба залучення цих напрацювань для реконструкції вірогідного способу життя палеолітичних мисливців, які полишили стоянки в околицях с. Жуків на Тернопільщині (Бандрівський, Білик 2018). Зокрема правомірно інтерпретувати ці локалізовані на плато та високих терасах пам'ятки як літні стійбища. Через холодний, вітряний клімат льодовикової доби верхньопалеолітичні мисливці були змушені влаштовувати зимові стоянки на низьких, захищених від холодних вітрів схилами терас ділянках рельєфу. Докладніша реконструкція способу життя верхньопалеолітичних мисливців регіону потребує додаткових досліджень.

Таким чином, в районі с. Жуків та найближчих до нього сіл відоме скупчення верхньопалеолітичних пам'яток, перспективних для подальших археологічних досліджень. Майбутні дослідження на відкритих палеолітичних місцезнаходженнях в Жукові та його околиці прояснять і збагатять дотеперішні уявлення про особливості життя тогочасних мешканців Бережанського Опілля.

ЛІТЕРАТУРА

Бандрівський, М. 2006. Найдавніша пам'ятка Жукова. *Експедиційні вісті*, 1 (2), 2—16 вересня, с. 1.

Бандрівський, М., Білик, М. 2018. Нові палеолітичні місцезнаходження в Жукові поблизу Бережан на Тернопільщині. В: *На пограниччі культур та етносів: взаємодії як спосіб комунікації та еволюції: Тези доповідей учасників міжнародної наукової конференції (Львів—Винники. 7—10 листопада 2018 р.)*. Львів; Винники, с. 17-21.

Білик, М., Пелешишин, М., Чайка, Р. 2000. Археологічні матеріали з с. Жуків на Бережанщині (з історії населення висоцької культури). *Археологічні дослідження Львівського університету*, 4, с. 87-104.

Залізник, Л. 1991. *Населення Полесья в мезоліте*. Київ: Наукова думка.

Залізник, Л. 1998. *Передісторія України X—V тис. до н. е.* Київ: Бібліотека українця.

Залізник, Л. 2005. *Фінальний палеоліт і мезоліт континентальної України*. Кам'яна доба України, 8. Київ: Шлях.

Рогачев, А. Н., Аникович, М. В. 1984. Поздний палеоліт Русской равнины и Крыма. В: Борисковский, П. И. (ред.). *Палеолит СССР*. Москва: Наука, с. 162-271.

Черниш, О. 1975. *Стародавнє населення Подністров'я в добу мезоліту*. Київ: Наукова думка.

REFERENCES

Bandrivskiy, M. 2006. Naidavnisha pam'iatka Zhukova. *Ekspeditsiini visti*, 1 (2), 2—16 veresnia, s. 1.

Bandrivskiy, M., Bilyk, M. 2018. Novi paleolitychni mistseznakhodzhennia v Zhukovi poblyzu Berezhan na Ternopilshchyni. In: *Na pohranychchi kultur ta etnosiv: vzaiemkontakty yak sposib komunikatsii ta evoliutsii: Tezy dopovidei uchastnykiv mizhnarodnoi naukovoї konferentsii (Lviv—Vynnyky. 7—10 lystopada 2018 r.)*. Lviv; Vynnyky, s. 17-21.

Bilyk, M., Peleshchysyn, M., Chaika, R. 2000. Arkheolohichni materialy z s. Zhukiv na Berezhanshchyni (z istorii naselennia vysotskoi kultury). *Arkheolohichni doslidzhennia Lvivskoho universytetu*, 4, s. 87-104.

Zalizniak, L. 1991. *Naselenie Polesia v mezolite*. Kiev: Naukova dumka.

Zalizniak, L. 1998. *Peredistoriia Ukrainy X—V tys. do n. e.* Kyiv: Biblioteka ukrainsia.

Zalizniak, L. 2005. Finalnyi paleolit i mezolit kontynentalnoi Ukrainy. *Kam'iana doba Ukrainy*, 8. Kyiv: Shliakh.

Rogachev, A. N., Anikovich, M. V. 1984. Pozdnyi paleolit Russkoi ravniny i Kryma. In: Boriskovskii, P. I. (ed.). *Paleolit SSSR*. Moskva: Nauka, s. 162-271.

Chernysh, O. 1975. *Starodavnne naselenia Podnistrov'ia v dobu mezolitu*. Kyiv: Naukova dumka.

*L. Zaliznyak, M. Bandrivsky,
M. Bilyk, D. Vietrov, A. Sorokun*

PALEOLITHIC SITE OF ZHUKIV III IN TERNOPII REGION

The paper is the publication of materials from the Upper Paleolithic site of Zhukiv III in Ternopil region and the prospects for research into the Paleolithic of the region.

The Zhukiv III site is located near the flint deposit on the high terrace of the Zolota Lypa River above the Zhukiv village, Ternopil region. Numerous cores and flint processing waste give reason to consider the site a flint processing workshop.

The site collection of flint artifacts includes 1,360 specimens, including 70 retouched tools. The flint products are small, covered with white and blue patina. One-plane, sometimes pyramidal cores dominate. A little less two-plane cores. There are many flint blades of the Upper Paleolithic forms. Most end scrapers are of short proportions. Burens are made on blades, mostly side retouches.

The flint inventory of the Zhukiv III site has direct parallels in the materials from the upper layers of the Molodove V site (layers 1, 1a), which were attributed by the researcher of the multi-layered site O. Chernysh to the Molodovian phase of the Early Mesolithic of the Carpathian region, later renamed the Late Molodovian culture of the Final Paleolithic of Transnistria. Nowadays, similar materials are associated with the late Epigravetian stage of the development of Gravettian traditions in western Ukraine and dated to the Final Paleolithic. The Molodov cultural tradition is a local manifestation of the Gravettian techno-complex that developed in the Upper Paleolithic of Europe from 30 to 12 thousand years ago. The Late Epigravetian phase, to which the Zhukiv III site probably belongs, dates from 19,000 to 12,000 years ago.

In addition to the site-workshop Zhukiv III in the vicinity of the Zhukiv village are known more than 10 sites with Upper Paleolithic flint artifacts. All of them are located on high terraces above the Zolota Lipa River. A cluster of Upper Paleolithic sites near the Zhukiv

village in Ternopil region is promising for further archaeological research.

Keywords: Final Paleolithic, flint implements, site, Transnistria.

Одержано 04.03.2024

БАНДРІВСЬКИЙ Микола, доктор історичних наук, Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича НАН України; Голова Археологічної комісії НТШ, Львів, Україна.

BANDRIVSKY Mykola, Doctor of Historical Sciences, Ivan Krypuyakivych Institute of Ukrainian Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Archaeological Commission of the Shevchenko Scientific Society, Lviv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-7010-564X,
e-mail: bandrm@ukr.net.

БІЛИК Михайло, член Археологічної комісії НТШ, Львів, Україна.

БІЛЮК Mykhailo, a member of the Archaeological Commission of the Shevchenko Scientific Society, Lviv, Ukraine.

E-mail: artprostirm@gmail.com.

ВЕТРОВ Денис, кандидат історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

VIETROV Denys, Kandydat of Historical Sciences, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-1879-3163, e-mail: vetrovd@ukr.net.

ЗАЛІЗНЯК Леонід, доктор історичних наук, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

ZALIZNYAK Leonid, Doctor of Historical Sciences, Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0001-8924-81-22,
e-mail: zaliznyakl@ukr.net.

СОРОКУН Андрій, молодший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

SOROKUN Andriy, Research Officer. Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0002-8506-4817, e-mail: sorokun_a@i.ua.